

QUÈ LI FEM FER, A LA MEMÒRIA?

Cristina Masanés

Tant si la prenem en un sentit existencial o en una dimensió més política, tant si ens refugiem sota les seves ales com si avisem del perill de convertir-la en una «religió civil», la memòria, més que una categoria moral, s'apropa a una operació epistemològica.

MEMÒRIA I EXPERIÈNCIA

Es fa difícil apropar-se a allò que pot ser la memòria avui si no és sota la tutela il·luminadora de Walter Benjamin, que ens va ensenyar a associar, d'una manera molt concreta, els conceptes de memòria i experiència. «La gent torna muda de la guerra», escrivia a *Experiència i pobresa* l'any 1933. Si bé no es referia a l'horror nazi, que encara no havia mostrat tota la seva dimensió, sinó a la Primera Guerra Mundial; es va avançar de ple a allò que seria el segle XX. Un segle del que vàrem sortir amb una acusada incapacitat de comunicar l'experiència o de donar sentit al present. Benjamin ho atribuïa als efectes del dolor: quan és incommensurable, com ho va ser el segle dels feixismes, és també incompartible. Un dels textos que millor encarna la intuïció benjaminiana és el diari escrit per Marguerite Duras al París de 1940, mentre la ciutat era alliberada i ella esperava el retorn del marit, Robert Antelme, a qui ja no estimava, del camp de Dachau. Com Benjamin, també Duras, en aquest text atroç d'una nuesa narrativa extrema que va titular *El dolor*, constata que la vivència del mal absolut, a més de condemnar-nos al silenci, ens veta el retorn al mon comú. Tot i que Duras

insisteix en la necessitat de recordar («Per a suportar-ho, per tolerar la idea, compartir el crim» escriu), els qui tornen dels camps de la mort, no només queden atrapats en el mutisme, sinó també en la impossibilitat de restablir el present.

Un dels qui treballa en l'estela de Benjamin és l'historiador Enzo Traverso, que vincula la pobresa d'experiència a aquest fenomen creixent anomenat «memòria històrica». A banda d'una denominació tautològica (és imaginable una memòria que no sigui històrica?), Traverso problematitza la manera com articlem la mirada cap al passat: mirem enrere perquè som incapaces de significar el present. Escriu Traverso a *Passats singulars. El «jo» en l'escriptura de la història*, editat al 2021: «La fi de l'experiència transmissible engendra els "llocs de memòria", un conjunt d'indrets, objectes, imatges i símbols que organitzen el passat com si fos una mena de *patrimoni*, de propietat heretada, bona per a ser conservada en un museu i llesta per a ser transformada en mercaderia per la indústria cultural i consumida individualment.»

Entre Benjamin i Traverso, l'historiador francès Pierre Nora avisava del mateix, en el seu projecte col·lec-

Memorial Passatges a Walter Benjamin, de Dani Karavan (1994), davant del cementiri de Portbou. Foto: Tiago Lopes Dias / Flickr.

tiu de 1984, *Les lieux de mémoire*: els llocs de memòria es fan presents quan la memòria espontània s'esvaeix. En aquesta línia, es desplega també el text preciós que Georges Didi-Huberman escriu l'any 2011 quan viatja a Auschwitz-Birkenau, on va morir part de la seva família i on constata la posada en escena que suposa la museïtzació d'aquest 'lloc de memòria'. Una crònica escrita com un gest de resistència contra el passat convertit en indústria cultural. «Es menteix per, suposadament, transmetre la veritat?» o es tracta «d'intentar desencadenar el passat perquè ens abasti»? pregunta pertinentment Didi-Huberman a *Cortezas*.

Tornant a Traverso, constata que, tot i la proliferació de les anomenades polítiques de la memòria, quan aquesta és incapaç, com avui, de donar referents col·lectius per poder-nos reconèixer en el present, es desplaça cap a l'àmbit privat. «Per bé que vehiculada a través d'una multitud de vectors socials —de les commemoracions a la indústria cultural— la memòria s'allotja a hores d'ara només en una esfera individual, íntima. Es redueix així a un seguit de relats, d'imatges i emocions que substitueixen la reflexió i l'acció col·lectiva. [...] La família és ara, i no ja la societat, el lloc privilegiat de la memòria i de la indagació històrica, una esfera poblada de fantasmes o d'apareguts que pren forma entre els murs de les cases, en les fotos, les cartes, els documents d'identitats exhumats de calaixos i de velles capses de cartró.»

MEMÒRIA I TEMPS

Cases, fotos, cartes, documents, calaixos i capses. La llista d'autors que prenen la memòria familiar com a dispositiu d'escriptura és llarga. Forma part de les anomenades literatures del jo, que viuen, ja fa anys, un moment feliç. Probablement té a veure amb el mateix: amb aquest refugi cap al privat quan l'àmbit del comú és incapaç de donar sentit. Prendre una vida singular (construir un personatge) per traçar un fresc

històric és una operació quasi constitutiva de la literatura, almenys entesa a la manera moderna, com a novel·la. En això van excel·lir Mann i Tolstoi i Stendhal... i aquí podem afegir la *playlist* particular (la *reading list*) que cadascú tenim i a la que sovint tornem. Però això no és, encara, parlar en primera persona. El que té a veure amb l'esperit, minvat, del nostre temps és fer parlar el «jo» propi i la seva vida minúscula com a significatius d'un moment històric. El fet que premiïn Annie Ernaux amb un Nobel és, en aquest sentit, un gest que canonitza un gènere. La mateixa Ernaux, a la conferència d'acceptació del Nobel, citava a Hugo: «Cap de nosaltres té l'honor de tenir una vida que sigui seva.»

Acabarà sent excessiva tanta autorreferencialitat? Qui sap si, com asseguren alguns, és l'era del *selfie* portada a la literatura. Sigui com sigui, sigui una moda o tingui a veure amb la una relació conflictiva amb el present, el que sembla innegable és que això que anomenem memòria té molt a veure, i d'una manera constitutiva, amb la temporalitat, que és la nostra condició humana. És possible una memòria sense temps? I més encara: és possible una consciència sense memòria? Només cal mirar, i tots tenim algun cas demolidor a la vora, què passa quan deixem de recordar: les malalties de la memòria ens aboquen a un present etern. I precisament perquè esborren el temps, també dissolen el jo. Si es vol dir diferent: el jo humà s'articula en el temps.

MEMÒRIA I NARRATIVITAT

En el temps i en el llenguatge. Així com la consciència es construeix com a temporalitat, el temps es fa humà perquè es vertebrava narrativament, com explica Paul Ricoeur a *Tiempo y narración*. Fixem-nos, sinó, en aquest laboratori lingüístic i metafísic que són els primers anys de vida d'un infant, que pot emergir com a «jo» a mesura que s'estructura en el llenguatge. Si això és així, ens haurem de referir al jo com un dispositiu

narratiu i a la memòria com una identitat plenament narrativa: per existir, ha de passar pel llenguatge. Per això, encara que no ho vulgui, la memòria té, inevitablement, un peu a la literatura. Hi hauria literatura sense memòria? Tornant a Annie Ernaux, en el seu discurs d'acceptació del Nobel traduït i reproduït per *L'Avenç* al número de gener 2023, explica: «Per a mi no es tracta d'explicar la història de la meua vida ni d'alliberar-me dels seus secrets, sinó de desxifrar una situació viscuda, un esdeveniment, una relació sentimental, i desvelar així quelcom que només l'escriptura pot fer existir i passar, potser, en d'altres consciències, en d'altres memòries.»

Tant si prenem la memòria en un sentit existencial (com a allò que ens permet construir-nos com a subjectes), o en una dimensió més política (com aquest àmbit d'experiència comuna que vincula present i passat); tant si ens refugiem sota les ales de la memòria (la mare de totes les muses, com volien els antics), com si avisem del perill de convertir-la, com la qualifica Traverso, en una «religió civil»; el fet de recordar no és mai bo ni tampoc dolent. Més que una categoria moral, s'apropa a una operació epistemològica. Com el llenguatge —i això Wittgenstein ho va explicar molt bé—, la memòria és un instrument, un utilatge que ens permet fer coses. Si atenem a la literatura, resulta una meravellosament fecunda caixa d'eines. Si posem la mirada en l'espai polític, els seus efectes no són mai innocuos. Posats a invocar un *Parla, memòria* hauríem de preguntar-nos: Què li fem fer, a la memòria que parla? A quin servei la posem? Quin món comú fa possible? Només així podrem saber quan és plenament alliberadora. ■

Cristina Masanés Casaponsa (Manresa, 1965) és escriptora. És autora dels llibres Lúcia i Cadaqués. Crònica d'un deliri (Quaderns Crema, 2001) i Germaine Gargallo. Cos, pintura i error (Llibres del Segle, 2014). A L'Avenç ha publicat Eroica (2021), un dietari memorialístic.